

УДК [930.2:343.261.412](477.81/.82:430:47+57)"1941/1943"
DOI: 10.33402/ukr.2024-39-53-69

Ігор СОЛЯР

*доктор історичних наук, професор
директор Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0439-6957>
e-mail: i.soliar@ukr.net*

Андрій ЖИВ'ЮК

*кандидат історичних наук, доцент
докторант відділу новітньої історії
Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9031-880X>
ResearcherID: <https://www.webofscience.com/wos/author/record/HKD-9821-2023>
e-mail: derzhy60@gmail.com*

**СПРАВА «ВОДІЇВ-ЗРАДНИКІВ»:
УЧАСТЬ СПІВРОБІТНИКІВ РАДЯНСЬКИХ
І КОМПАРТІЙНИХ ОРГАНІВ У ЗДІЙСНЕННІ ГОЛОКОСТУ В ГЕБІТІ
«ЗДОЛБУНІВ»**

На основі віднайдених у Галузевому державному архіві Служби безпеки України в Рівному документів розкрито малознані аспекти Голокосту. Констатовано, що українську історіографію Голокосту на території райхскомісаріату «Україна», зокрема генеральної округи «Волинь-Поділля», упродовж останніх десятиліть поповнили дослідження його етапів, форм, методів, регіональних аспектів, реакції місцевого соціуму, проблеми колабораціонізму. Водночас зауважено, що відсутні праці, які би висвітлювали участь у знищенні єврейського населення осіб, що перебували на службі комуністичного режиму.

Зазначено, що радянські влада й історіографія упродовж десятиліть називали жертв Голокосту евфемізмом «мирні радянські громадяни», а в сучасній історіографії для маркування виконавців Голокосту, поряд із нацистами, часто використовують терміни «українське населення», «українські націоналісти», «члени місцевої української допоміжної поліції».

На прикладі однієї з локальних трагедій Голокосту – знищення єврейських гетто у Здолбунівському гебіті – доведено спекулятивність використання вказаних означень, оскільки до масових вбивств євреїв були причетні не лише українці, а й німці, поляки, росіяни, білоруси, чуваші.

Вказано на необхідність врахування соціального походження та суспільного положення осіб, які з різних обставин перебували на окупованій Німеччиною території УРСР, за радянської влади мали привілейоване становище й користувалися її довірою. Встановлено, що більшість фігурантів кримінальної справи, обвинувачених у співучасті у вбивстві євреїв, мали дискретний досвід входження в радянську систему влади, доповнений співпрацею з нацистами.

У процесі дослідження використано історико-порівняльний метод, із допомогою якого проаналізовано поведінкову модель певних осіб за різних політичних режимів. Доповнено багатоаспектне подієве полотно історії Голокосту важливим сюжетом, який ілюструє безпосередню причетність до цього злочину співробітників радянських і компартійних органів.

Доведено спільну відповідальність представників двох тоталітарних режимів – нацистського і радянського – за здійснення та приховування злочинів проти людства.

Ключові слова: Голокост, нацистський режим, радянський режим, райхскомісаріат «Україна», Здолбунів, гебіт, гетто, колабораціонізм.

Українську історіографію Голокосту на території райхскомісаріату «Україна», зокрема генеральної округи «Волинь-Поділля», упродовж останніх десятиліть поповнили дослідження його етапів, форм, методів, регіональних аспектів, реакції місцевого соціуму, проблеми колабораціонізму, серед авторів яких Максим Гон (Гон, 2004; Гон, 2017), Роман Михальчук (Михальчук, 2014), Олександр Круглов, Андрій Уманський, Ігор Щупак (Круглов, Уманский, Щупак, 2016), Олексій Гончаренко (Гончаренко, 2017) та ін.

Зауважимо, що системне дослідження Голокосту стало можливим в Україні лише на етапі розпаду СРСР і проголошення її незалежності. Перші спроби вивчення трагічних подій, яких зазнав єврейський народ України в період гітлерівського «нового порядку», було започатковане ще у воєнні та перші післявоєнні роки. Однак згодом цей процес згорнуто: «Радянська влада не відмовлялася від використання фактів масових жертв, яких зазнало цивільне населення від дій окупантів у своїй політико-виховній місії, сфері формування історичної пам'яті, але національна приналежність жертв гітлерівців при цьому не вказувалася. Зазвичай, в історичній літературі вживався евфемізм “мирні радянські громадяни”, який відповідав офіційній ідеології, тезам про “монолітну єдність радянського суспільства”. Звісно, що в цю парадигму мислення радянських діячів було неможливо втиснути багатоаспектне подієве полотно історії Голокосту» (Гончаренко, 2017, с. 23–24).

Подібно, як радянська влада, а за нею й радянська історіографія, упродовж десятиліть вживала для означення жертв Голокосту евфемізм «мирні радянські громадяни», у сучасній історіографії для означення виконавців Голокосту, поряд із нацистами, часто використовують терміни «українське населення», «українські націоналісти», «члени місцевої української допоміжної поліції» (Бердз, 2017, с. 14, 50). На думку О. Гончаренка, їх використання «є недоцільним, адже в політиці Голокосту взяли участь представники не лише українського етносу, а й поляки, німці, росіяни, – тобто в даному випадку відсутній етнічний критерій» (Гончаренко, 2017, с. 111). Дослідник вважає за необхідне взяти до уваги соціальне походження та суспільне положення осіб, які з різних перебували на окупованій території УРСР. Олексій Гончаренко доводить, що у знищенні євреїв взяло участь багато колишніх комуністів, чимало колишніх партійних функціонерів, які обіймали відповідальні посади як в окупаційному апараті влади, так і в місцевій поліції (Гончаренко, 2017, с. 111–112).

Мета дослідження – з'ясувати на прикладі однієї з локальних трагедій Голокосту – знищенні єврейських гетто у Здолбунівському гебіті – того, що у здійсненні цього злочину брали участь особи, які за комуністичного режиму перебували «в привілейованому становищі», користувалися «довірою влади». У переломний момент зміни політичної ситуації вони стали на «сторону вірогідного переможця», зайнявши

«вигідне суспільне положення». Причинами цієї поведінкової моделі дослідники вважають внутрішню суть сталінського режиму, який створив категорію людей, здатних «працювати на потреби будь-якої влади» (Гончаренко, 2004, с. 394).

Масове вбивство мешканців єврейського гетто в гетбі «Здолбунів» (за Другої Речі Посполитої – Здолбунівський повіт, за радянської влади, у 1940–1941 рр. – Здолбунівський, Острозький, Мізоцький р-ни) відбувалося 13–15 жовтня 1942 р. Упродовж кількох днів команда Служби безпеки (СД, нім. Sicherheitsdienst Reichsführer-SS (SD)) із Рівного, за сприяння німецької жандармерії і місцевої поліції, розстріляла 1 500 осіб у Здолбунові, стільки ж – у Мізочі та 1 800 – в Острозі. Співучасниками цього злочину були водії вантажівок, які перевозили євреїв із гетто (район вул. Садової – у Здолбунові, міський майдан – у Мізочі, «Поштарка» – в Острозі) до місця розстрілу (Старомильський кар’єр – у Здолбунові, район цукрового заводу – у Мізочі, Нове містечко – в Острозі) (Круглов, Уманський, Щупак, 2016, с. 489–492).

Свідок акції у Здолбунові, німецький поштовий чиновник Альфред Фойгт (Alfred Voigt) вважав, що «євреїв возили на вантажівках, якими управляли угорські солдати» (Круглов, Уманський, Щупак, 2016, с. 489)¹. Насправді, до виконання цієї роботи були залучені мешканці Здолбунова, які працювали водіями в різних німецьких установах: поляки Антон Ясінський (Antoni Jasiński) та Ян Кобиляш (Jan Kobylyash) – у гетбітско-місаріаті, чуваш Костянтин Єрмаков (Константин Єрмаков) і росіянин Сергій Леляков (Сергей Леляков) – в окружній земельно-адміністративній організації «крайсландвірт», українець Микола Печенюк – на чавунно-ливарному заводі. Росіянин Микола Кравченко (Николай Кравченко) був особистим водієм окружного гетбітскомісара Роберта Джорджа Маршалла (Robert George Marshall), організатора й керівника ліквідації єврейських гетто у Здолбунові, Мізочі й Острозі (Справа-2).

Суттєвою обставиною злочину, здійсненого за безпосередньої участі вказаних водіїв у жовтні 1942 р., є попереднє та наступне місця їхньої роботи, їх соціальний статус і партійна належність. Микола Кравченко в 1940–1941 рр. працював водієм Здолбунівського райкому Комуністичної партії (більшовиків) України (КП(б)У), куди знову працевлаштувався в лютому 1944 р., після повернення радянської влади. Очевидно, це

¹ За свідченням учительки неповної середньої школи № 1 м. Здолбунів Софії Кругляк, яка із серпня 1942 р. працювала секретаркою-друкаркою касового відділення гетбітскомісаріату, Альфред Фойгт (Файт) очолював це відділення. Перед масовою стратою євреїв гетбітскомісаріат наклав на них великі податки – золота, одягу й грошей («щоб викупити своє життя від смерті») (Документи, арк. 96)). Касир А. Файт приймав ці податки і здавав до Рівного (Документи, арк. 96–97). Після переведення гетбітскомісара Р. Маршалла наприкінці 1942 р. до Костополя, владні повноваження у Здолбунові перебрав на себе А. Файт (Справа-2, арк. 31). Вказаний фрагмент допиту С. Кругляк, який провів 29 листопада 1944 р. прокурор Здолбунівського р-ну Богатиренко, використано у збірнику документів про Голокост на Рівненщині (Гон, 2004, с. 68). Однак більшу частину свідчень С. Кругляк у збірнику не подано. З її слів прокурор зазначив посадових осіб, так або так причетних до знищення гетто у Здолбунові: гетбітскомісар Р. Маршалл, комендант жандармерії (гетбітсфюрер) лейтенант Паур (безпосередні керівники), вже згаданий касир А. Файт. Окрім них, у свідченнях С. Кругляк зафіксовані: начальник біржі праці Раббе (очевидно, Герман Фрідріх Гребе (Hermann Friedrich Graebe), визнаний 24 березня 1965 р. Яд Вашем Праведником народів світу за порятунок євреїв на Рівненщині, керівник господарської частини гетбітскомісаріату Кельнер (Келлер), військовий комендант міста капітан Барч. За злочини, здійснені під час Другої світової війни (страсти, розстріли, зокрема єврейського населення), окружний суд у містечку Стаде під Гамбургом у 1960 р. засудив Р. Маршалла на довічне ув’язнення (Тищенко, Кіреєв, 2008, с. 96–97).

відбулося за сприяння Сергія Полякова, у 1940–1941 рр. – третього, а в 1944–1948 рр. – першого секретаря цього райкому², який мав добре знати Миколу Кравченка.

Будучи водієм гебітскомісара Р. Маршалла, М. Кравченко часто виїжджав з ним і його підлеглими до Рівного, Луцька, Острога, Мізоча, Львова, Кременця. Напередодні розстрілів мешканців гетто, у вересні 1942 р., він супроводжував Р. Маршалла під час відвідин його сім'ї, що мешкала в Берліні, або в Любаві (Справа-2, арк. 26–27). Після повернення звідти М. Кравченко зі своїм шефом неодноразово відвідував гетто на вул. Садовій та місце розстрілу євреїв поблизу Старомильська з метою планування акції та контролю за її перебігом (Справа-2, арк. 21–22, 25–25 зв.).

Ставши в лютому 1944 р. до роботи в РК (Районному комітеті) КП(б)У, М. Кравченко займався комплектуванням парку автомобілів для райвійськомату, райвідділу НКВС (Народний комісаріат внутрішніх справ), супроводжував як водій компартійне начальство в чисельних поїздках, зокрема до Києва, у ЦК КП(б)У (Справа-2, пакет). 18 травня 1944 р., невдовзі після відвідин столиці УРСР, М. Кравченко був заарештований Здолбунівським районним відділом Народного комісаріату державної безпеки (РВ НКДБ) (Справа-2, арк. 12). Уже за тиждень 42 мешканці Здолбунова підготували колективний лист на захист арештанта, у якому зазначили, що знають його «бездоганно-чесну поведінку, добropорядний спосіб життя», що «він ніколи ні в чому поганому помічений нами не був, ніколи ніякою політикою не захоплювався і не займався», не мав стосунку «ні до яких би то не було самостійних українських політичних течій чи організацій» (Справа-2, пакет). Показово, що цей лист потрапив до військової прокуратури військ НКВС Рівненської обл., звідки був спрямований помічником військового прокурора, старшим лейтенантом юстиції Хрустальовим у райвідділ НКВС «для використання в розслідуванні справи» (Справа-2, пакет).

Однак на позицію Здолбунівського РВ НКДБ, у провадженні якого опинилася справа «водіїв-зрадників», це ніяк не вплинуло. Інші фігуранти справи – К. Єрмаков, С. Леляков, М. Печенюк – були арештовані синхронно з М. Кравченком – 19 травня 1944 р. Згодом, 21 червня, взятий під варту А. Ясінський, який двома місяцями раніше був завербований РВ НКДБ під псевдонімом «Петровський» і використаний для

² Поляков Сергій Олександрович народився 1894 р. у м. Катеринослав, росіянин. У 1908–1915 рр. – робітник металургійного заводу в Кам'янському. З 1915 р. – у війську: до 1917 р. – солдат 16-го стрілецького полку 4-ї стрілецької дивізії імператорської армії, до 1918 р. – комісар окремої інженерної роти 3-ї бригади ЧА (Червоної армії), до 1920 р. – комісар 5-го кавалерійського полку 2-ї бригади ЧА, до 1921 р. – комісар групи плавучих батарей Червоного флоту на Чорному морі. У 1921–1923 рр. – в органах Всеросійської надзвичайної комісії: начальник економічної групи морського особливого відділу в Очакові. Далі – на партійній роботі в Очаківському р-ні: завідувач соціально-страховим і транспортним відділами (до 1925 р.), голова міжрайонного професійного секретаріату (до 1927 р.), голова риболовецької артілі «Чорноморець» (до 1929 р.). У 1931–1935 рр. С навчався в Московському рибпромисловому інституті, здобувши освіту економіста-плановика. Після закінчення інституту працював заступником директора Українського чорноморського рибтресту в Одесі (до 1936 р.), заступником директора з політичної частини моторно-риболовної станції в Очакові (до 1938 р.). У 1939–1941 рр. С. Поляков опинився в Західній Україні на посаді секретаря Здолбунівського райкому КП(б)У з кадрів. Улітку 1941 р. евакуювався на схід СРСР, працював заступником директора моторно-риболовної станції в Астраханському окрузі (до 1942 р.), директором рибного заводу в Наримському окрузі (до 1943 р.). У лютому 1944 р. повернувся до Здолбунова вже на посаду першого секретаря райкому КП(б)У, яку обіймав до 1948 р. зокрема. Член Весоюзної комуністичної партії (більшовиків) ВКП(б) із 1918 р., партквиток № 3833234, нагороджений орденом Вітчизняної війни 2-го ступеня (Доповідні, арк. 5).

агентурної розробки групи «водіїв-зрадників». Коли ж «з'ясувалося, що він ні по цій, ні по інших справах корисним далі бути не може» (Справа-4, арк. 213–214), його долучили до решти арештантів.

Практично всі фігуранти справи мали дискретний досвід входження в радянську систему влади, «зшитий» співпрацею з нацистами. Уродженець Чувашії, червоноармієць-«визволитель» Західної України, кандидат у члени ВКП(б), який за спрямуванням обкому компартії керував кінотеатром в Острозі, Костянтин Єрмаков згодом взявся до знищення там єврейського гетто, а в 1944 р. став водієм Здолбунівського РВ НКВС. Водій у 1940–1941 рр. здолбунівського районного прокурора Володимира Писарєва (Протоколи, арк. 1) Антон Ясінський, попрацювавши в гебітскомісаріаті й виявившись співучасником вбивства євреїв, обійняв посаду водія голови райвиконкому Порфирія Власенка (Головатюк, 2019, с. 6), який до кінця червня 1941 р. був заступником голови цього ж райвиконкому (Червоний прапор, с. 2). Місцеві уродженці Сергій Леяков і Микола Печенюк, долучившись до розправи зі своїми сусідами та їхніми родинами, повернулися до попередньої, за радянських часів, роботи – водіями на цементному заводі й у машинно-тракторній майстерні.

Начальник Здолбунівського РВ НКДБ Сергій Соловійов і його заступник Петро Меркулов 23 червня 1944 р. поспішно, до завершення розслідування, надіслали начальнику Управління НКДБ у Рівненській обл. Федорові Цветухіну розлогу доповідну записку «Про заведення агентурної справи № 31 “Зрадники”, її оперативну ліквідацію та хід слідства по слідчій справі № 483» (Справа-4, арк. 206–215).

Капітан держбезпеки С. Соловійов у 1940–1941 рр. служив начальником сусіднього зі Здолбуновом Мізоцького РВ НКВС/НКДБ. За час служби там зарекомендував себе знавцем агентурно-оперативної і слідчої роботи (Архівні матеріали, арк. 1 зв., 3 зв.). У першій декаді лютого 1944 р. він прибув до Здолбунова у званні капітана держбезпеки й очолив райвідділ НКДБ (Справа-4, арк. 1–7 зв.). Заступник С. Соловійова, капітан держбезпеки П. Меркулов, у 1940–1941 рр. служив помічником начальника Здолбунівського РВ НКВС/НКДБ (Справа-1, арк. 105, 150), тож мав добре знати фігурантів справи «водіїв».

Сергій Соловійов надто прагнув кар'єрного зросту і нових чинів, задля чого намагався zorganizувати масштабні розслідування, до прикладу, справ «водіїв-зрадників», «штабу об'єднаного командування Вермахту» тощо. У доповідній Ф. Цветухіну керівники райвідділу яскраво описали «диявольський план кривавої розправи з єврейським населенням», «бридкий і жорстокий злочин», «несамовиті сцени прощання батьків з дітьми», під час яких дехто з водіїв-зрадників «вів себе гірше німців, як справжній звір», «тупо, нелюдськи виконували свою підлу, жорстоку справу», «як худобу заганяли [євреїв] на вантажівки й везли на забій» (Справа-4, арк. 206–215).

Однак вище керівництво, з огляду на причетність до злочину співробітників компартійних і радянських структур та з метою уникнення розголосу й небажаного резонансу навколо цієї справи, не оцінило старань підлеглих. Під приводом викриття арештованих у належності до німецької розвідки розслідування справи наприкінці серпня 1944 р. забрали в Управління НКДБ (Справа-2, арк. 29). Вже 12 вересня затверджено обвинувальний висновок у справі. 30 вересня її заслухав військовий трибунал військ НКВС Рівненської обл. який усіх звинувачених засудив до розстрілу (Справа-2, арк. 142–147, 155–162 зв.).

В акті про «розкопки могил масових розстрілів мирного населення міста Здолбунова і прилеглих сіл», яку склала у 28 листопада 1944 р. районна Надзвичайна комісія з розслідування злочинів німецько-фашистських загарбників, де головував перший секретар райкому КП(б)У Сергій Поляков, як і у протоколах допиту свідків, що їх провів прокуро Василь Богатиренко, будь-які згадки про участь у здійсненні злочину «водіїв-зрадників» відсутні (Документи, арк. 87–102). Варто зауважити, що не лише С. Поляков, а й прокурор В. Богатиренко добре знав про їхню роль у знищенні гетто, оскільки був присутнім на допитах заарештованих водіїв (Справа-2, арк. 26 зв., 77, 127 зв., 133 зв.). Згадав В. Богатиренко про них лише в обвинувальному висновку щодо гебітскомісара Р. Маршалла й інших співучасників злочину (Документи, арк. 104–105). Показово, що член Надзвичайної комісії священник Свято-Катеринівської церкви у Здолбунові Макарій Коломієць 25 травня 1945 р. був засуджений до 10 років ув'язнення у виправно-трудовах таборах за проведення антирадянської агітації (Справа-3).

Водночас із висновками Надзвичайної комісії 29 листопада 1944 р. Військова колегія Верховного суду СРСР за протестом його голови замінила засудженням водіям вищу міру покарання 20 роками каторжних робіт (Справа-2, арк. 183). Так, К. Єрмаков, М. Печенюк, А. Ясінський після відбуття покарання були звільнені, М. Кравченко і С. Лесяков померли в місцях ув'язнення. 31 січня 1993 р. висновком прокуратури Рівненської обл. особи, засуджені у справі «водіїв-зрадників», реабілітовані, це рішення не переглядалося (Справа-2, арк. 211–215 зв.).

Опублікований матеріал доповнює багатоаспектне подієве полотно історії Голокосту важливим сюжетом, який приховували у СРСР, оскільки він демонстрував безпосередню причетність до цього злочину співробітників радянських і компартійних органів та спільну відповідальність за злочини проти людства двох тоталітарних режимів – нацистського і радянського.

№ 1

1944, червня 23. Здолбунів.

Доповідна записка начальника Здолбунівського РВ НКГБ Сергія Соловйова та його заступника Петра Меркулова начальникові УНКГБ у Рівненській області Федору Цветухіну

Здолбуновский райотдел НКГБ

г. Здолбунов

23 июня 1944 года

№ 344

Начальнику УНКГБ Ровенской области
подполковнику государственной безопасности
т. Цветухину
г. Ровно

Докладная записка

(О заведении аг[ентурного] дела № 31 «Предатели», оперативной ликвидации его и ходе следствия по следделу № 483)

13 мая 1944 года докладной запиской за № 211 Здолбуновского РО НКГБ сообщалось Вам о заведении агентурного дела предатели на группу шоферов, оставшихся на оккупированной немцами территории, поступивших к немцам на службу и принимавшим участие в массовых расстрелах еврейского населения, проводившихся немецкими захватчиками в сентябре 1942 г. в г. Здолбунов, Острог и Мизоч Ровенской области.

В процессе агентурной разработки нами через агента «Петровского», который также принимал участие в этих кровавых расправах с мирным населением, и путем негласных допросов было точно установлено не проходящих по делу «Предатели» лиц и какое именно [кто из них] совершил преступление.

19 мая с. г. аг[ентурное] дело «Предатели» было нами оперативно ликвидировано. В результате этой операции арестованы нами и привлекаются нами к ответственности по ст. 54 п. «а» и 54-11 УК УССР по следделу № 483 следующие лица:

1. Кравченко Николай Эрастович, 1904 года рождения, уроженец г. Бобруйск Минской области. На территорию Польши переехал в 1918 году, когда г. Бобруйск был временно оккупирован белополяками. По национальности украинец, беспартийный, образование 6 классов гимназии.

В семье имеет жену Кравченко Нину Андреевну, 1920 года рождения, уроженку с. Лидаво Здолбуновского района, по национальности чешка. Детей не имеет.

С 1925 по 1927 год проживал в Варшаве, работая учеником по ремонту автомашин в фирмах «Форда» и «Шкоды».

В 1927 году проработал летний сезон шофером автобусно-пассажирской коммуникации в м. Ивенец Воложинского района Новогрудской области.

С 1927 по 1939 год работал шофером польского староства в Здолбунове (район[ной] управы).

С начала января 1940 по июнь 1941 года работал шофером Здолбуновского РК КП(б)У.

В момент отступления Красной армии от эвакуации из Здолбунова уклонился, нанявши за себя на легковую машину райкома другого шофера, и остался на оккупированной немцами территории.

Проживая в Здолбунове, Кравченко Н. Э. не только не подвергался, как быв[ший] сотрудник райкома партии, репрессиям, а наоборот, был облечен большим доверием со стороны немцев, будучи принят на службу к гебитцкомиссару (губернатору) Здолбуновской области Маршаллу в качестве старшего шофера гаража и шофера собственной легковой автомашины гебитцкомиссара.

Пользуясь доверием своих хозяев Кравченко рекомендует им на должность шофера грузовой автомашины гебитцкомиссариата своего друга Ясинского Антони Карловича.

В сентябре 1942 года гебитцкомиссар Маршалл совместно с гестапо подготавливает и осуществляет дьявольский план кровавой расправы с еврейским населением в гг. Здолбунов, Острог и Мизоч Ровенской области.

Ст[арший] шофер гебитцкомиссариата и личный шофер его легковой автомашины Кравченко Н. Э. руководит подготовкой грузовиков к транспортированию обреченных на смерть людей к месту казни и неоднократно выезжает со своим начальством (гебитцкомиссаром Маршаллом и его заместителем Келлером) на легковой автомашине в гетто (место концентрации евреев) для организации тщательнейших личных обысков перед расстрелами мирного населения, а затем и к самому месту казней тысяч невинных людей.

После изгнания Красной Армией немецких оккупантов Кравченко Н. Э. скрыл совершенные им преступления – измену Родине – и вновь устроился на должность шофера Здолбуновского РК ВКП(б).

Активный участник расстрелов еврейского населения Ермаков Константин Иванович в своих показаниях о причастности Кравченко Н. Э. к этому гнусному и жестокому преступлению заявил:

«Больше всех нас причастен к расстрелам евреев работающий теперь шофером Здолбуновского РК партии Кравченко Николай, который при немцах работал ст[аршим] шофером гебитцкомиссара (губернатора) Здолбуновской области.

Я лично видел, как Кравченко Николай привозил в день расстрелов евреев на легкой автомашине гебитцкомиссара непосредственно к месту казни евреев».

На допросе 23 мая с. г. Ермаков показал:

«После расстрелов евреев в Здолбунове мы выезжали на расстрелы их в г. Острог, при этом горючим автомашины заправлялись Кравченко Николаем.

Немец их “Крайсляндвирта” заявил нам: “Поезжайте к ст[аршему] шоферу гаража гебитцкомиссариата Кравченко Николаю, ему уже дано указание, он знает, что делать и заправит оба грузовика горючим и маслом”.

Так на самом деле и получилось».

Обвиняемый Леляков Сергей Ефимович на допросе показал:

«Во всех ужасах нечеловеческой расправы с невинными людьми, кроме меня принимали участие шофера Ермаков К. И., Печенюк М. Ф. и Ясинский А. К., а также личный шофер гебитцкомиссара Кравченко, который привозил к месту казни евреев своих начальников: гебитцкомиссара Маршалла и его заместителя Келлера, которых я хорошо знал в лицо и которых я лично видел около ямы расстрелянных людей, при этом Кравченко останавливал автомашину всего лишь в 150 метрах от ямы».

Обвиняемый Печенюк М. Ф. на допросе 19 мая с. г. об участии Кравченко Н. Э. в расстрелах показал:

«Кроме меня и упомянутых выше шоферов принимал участие в расстрелах и личный шофер собственной автомашины гебитцкомиссара Маршалла Кравченко Николай Эрстович, который привозил своего начальника и в “гетто”, и на место казни.

Я лично видел его с автомашиной гебитцкомиссара и на территории “гетто”, и на месте казни невинных людей.

Это было в 11–12 часов дня. Гебитцкомиссар Маршалл со своим заместителем Келлером контролировали операцию расстрелов и давали там какие-то указания, а Кравченко Николай дождался неподалеку от места казни, у шоссе».

То же самое подтверждает в своих показаниях обвиняемый Ясинский А. К., который работал шофером гаража гебитцкомиссара по рекомендации Кравченко.

Сам Кравченко Н. Э. на допросе после долгих отрицательств изобличений в измене Родине фактами вынужден был признать свою вину и на допросе 27 мая с. г. показал:

«В день расстрелов евреев в сентябре 1942 года я как шофер легкой автомашины гебитцкомиссара был со своими хозяевами-немцами в “гетто” – лагере, где содержались обреченные на смерть евреи, не один, а два раза...» (копия протокола допроса Кравченко прилагается).

Обвиняемым Кравченко присвоены отдельные вещи, принадлежавшие ранее расстрелянным при его участии евреям: детская коляска, диван, часы ручные и пиджак.

2. Ермаков Константин Иванович, 1916 года рождения, происходит из крестьян с. Большое Ямашево Ишлейского района Чувашской АССР. По национальности чуваш. Образование 7 классов.

Имеет жену Ермакову-Брадаш Александру Сергеевну, 1925 года рождения и дочь Валентину, рождения в 1944 г.

До сентября 1937 года проживал в Чувашии в семье родителей. С сентября 1937 по сентябрь 1939 года служил в РККА, в/ч № 5899, в зенитной артиллерии в г. Шепетовка.

С сентября 1939 г. в составе 17 отд[ельного] арт[иллерийского] дивизиона зенитной артиллерии был переведен в г. Здолбунов, а через месяц в г. Яворов Львовской области, где до октября 1940 г. (по день демобилизации) служил в качестве командира орудия.

С февраля 1940 года был кандидатом в члены ВКП(б), с ноября 1940 по май 1941 г. (будучи устроен на работу по путевке Ровенского обкома партии) – работал директором кинотеатра в городе Остроге.

С мая по 7 июня 1941 г. работал кладовщиком строительства военного аэродрома на ст. Острог. При отступлении Красной Армии, уничтожив партдокумент, остался на оккупированной немцами территории и поступил на службу к немцам в должности шофера немецкой земельно-административной организации «Крайсляндвирт».

В сентябре 1942 года принимал активное участие в массовых расстрелах еврейского населения в городах Здолбунов и Острог.

Агент «Петровский» своим донесением от 23 мая с. г. сообщил нам следующее: «Считаю необходимым обратить Ваше внимание на то, что Ермаков при расстрелах евреев в г. Острог вел себя хуже немцев, как настоящий зверь.

Он подходил к месту, где всех евреев раздевали до нага, ставил их в очередь и подгонял женщин и детей палкой в яму, где их расстреливали.

Я пытался внушить Ермакову, что это бесчеловечно, сказав ему, что: “Разве можно быть таким зверем. Люди идут на гибель, зачем же еще издеваться над ними”.

Ермаков, продолжая неистовствовать, заявил мне: “Вшистка едно война!”, т. е. “Все равно война!”».

Сам Ермаков К. И., отвечая на вопрос по этому факту, заявил на следствии следующее:

«При разгрузке моей автомашины одна молодая женщина, в попытке спастись, залезла в кабину авто. Я оттолкнул ее от машины, и она упала.

Другие, уже раздетые догола женщины и дети, когда их гнали в яму на расстрел, подходили ко мне с мольбой: “Спаси нас, мы хотим жить”. Я не мог спасти этих людей и отталкивал их от себя. При этом так, что многие из них тоже падали.

А так как это было по пути следования обреченных на казнь, то и получалось, что якобы я действительно подгонял их в яму, где их расстреливали. Специально же этим я не занимался».

По вопросу об участии его в расстрелах в г. Здолбунове обв[иняемый] Ермаков К. И. на допросе от 12.5.44 года показал:

«Мы подъехали в “гетто”, где находились евреи, в т. числе женщины, дети и старики. Все наши грузовики были нагружены евреями, и мы повезли их в село Старомыльск.

Там уже за кладбищем была подготовлена большая яма, предназначенная для расстрела людей.

Мы подвозили евреев к месту казни и высаживали их метрах в пятидесяти от ямы.

Вокруг места казни стояла цепь украинской полиции. Обреченных людей раздевали до нага, загоняли в яму и расстреливали там из автоматов, а одежду их складывали в кучу.

При этом женщины и дети также расстреливались, несмотря на неистовый плач и крики с их стороны и мольбу о помощи.

Так мы возили людей к месту казни весь день с утра до вечера, пока не перевозили всех до одного».

По вопросу о расстрелах еврейского населения в г. Острог Ермаков К. И. на допросе 23 мая с. г. показал:

«В расстрелах мирного населения в г. Острог, кроме меня, принимали участие Леляков Сергей Ефимович, Ясинский Антони Карлович и Кобыляш Ян (бежал с немцами). Мы подъехали к месту концентрации евреев. На лугу их сидело около 10–12 тысяч человек, главным образом женщины и дети. Нам предстояло перевезти их всех на казнь.

Повторились те же ужасы, которые уже я описал, давая показания о расстреле евреев в г. Здолбунове.

Привезенных к лесу людей также раздевали наголо, загоняли в огромную (в 3–4 раза больше, чем в Здолбунове) яму, заставляли ложиться вниз лицом и расстреливали из автоматов в затылок.

Из ценностей и имущества расстрелянных при моем участии евреев мною присвоены одни часы карманные и одна фуфайка».

Свидетель Назарова Евдокия Андреевна, 1914 года рождения, на допросе 16 мая с. г. показала:

«После расстрелов евреев в г. Здолбунове Ермаков Константин приходил к нам и рассказал нам с мужем следующее:

“Там (при расстрелах) было такое, что и не поймешь. У женщин отнимают их детей. Те не отдают их и при этом кричат не своим голосом.

Дети также сильно кричали, но немцы народ такой, его слезами не разжалишь. Он начатое всегда доведет до конца. Тут же убивают и детей, и их матерей. А когда расстреливают, то кровь из людей бьет прямо фонтаном.

Я со своей машиной поеду в г. Острог и там буду также возить евреев на расстрел. Немцы уже предупредили меня об этом и предложили подготовиться”.

Далее свидетель Назарова Е. А. рассказала о том, что жена Ермакова К. И. – Ермакова Александра Сергеевна – является соучастницей убийства бандеровцами в сентябре 1943 года жены красноармейца-фронтовика Андреева В. А. – Андреевой Пелагеи Федоровны, 1909 года рождения, и их дочери Тамары, 1935 года рождения.

Ермаков К. И. был в курсе этого преступления перед Родиной, пробравшись на работу в органы НКВД – в должности шофера Здолбуновского РО НКВД.

3. Леляков Сергей Ефимович, 1907 года рождения, уроженец и житель города Здолбунова, русский, беспартийный, не судимый, образование 4 класса.

В семье имеет жену Лелякову Ларису Николаевну, 1919 года рождения, и дочь Татьяну, 1940 года рождения.

До июня 1941 года работал шофером Здолбуновского цементного завода.

От службы в Красной Армии и от эвакуации при отступлении ее уклонился.

Оставшись на оккупированной немцами территории, поступил на службу к немцам, работал шофером окружного земельного отдела в г. Здолбунове, т. н. «край-сляндвирта».

О своем участии в массовых расстрелах еврейского населения в сентябре 1942 г. на допросе 20 мая с. г. показал:

«Мы приехали к лагерю, где находилось до 5000 евреев, главным образом женщин и детей. Этот лагерь был расположен по Садовой ул. и занимал целый квартал.

Здесь я увидел ужасную картину: евреи, чувствуя свою гибель, стали разбегаться и кричать не своим голосом, особенно матери и дети. Среди них я видел многих своих знакомых и друзей детства и по школьной скамье.

Многие из них узнавали и меня. Встречаясь взглядами со своими обреченными на смерть знакомыми, я чувствовал себя, как на ножах. В их взглядах я видел неизгладимый в памяти укор по отношению к себе.

Особенно глубоко запечатлелась в моей памяти встреча со знакомой мне девушкой Зильберберг Рахилью, которая по пути к месту казни, обратившись ко мне из кузова автомашины через заднее окно кабины, сказала:

“Сергей! Если тебе удастся увидеть моего брата, который успел эвакуироваться вглубь СССР, передай ему... мой последний посмертный привет”.

Когда мы привозили людей к огромной, заранее подготовленной яме... всех обреченных немецкие жандармы и эсесовцы раздевали до нага и по специально сделанному спуску загоняли их в яму.

Грудных и слабых малых детей женщины несли в яму на руках. Дети побольше и взрослые сами шли туда с ними. В ямах немцы заставляли всех ложиться вниз лицом и расстреливали их из автоматов.

Во всех этих ужасах нечеловеческой расправы с невинными людьми, кроме меня, принимали участие шофера:

Ермаков Константин Иванович, Печенюк Николай Ефимович, Ясинский Антон Карлович и Кобыляш Ян, которые возили трупы расстрелянных на улицах города евреев к яме и самих евреев от лагеря до места казни, а также и личный шофер гебитцкомиссара Кравченко, который привозил к месту казни евреев своих начальников: гебитцкомиссара Маршалла и его заместителя Келлера...

В результате участия моего в расстрелах евреев я присвоил следующие, принадлежавшие им до расстрела, ценности и вещи: ботинки, рубаху, 25 золотых пятерок царской чеканки, часы ручные, галстук шерстяной зеленый и зажигалка.

В расстрелах 12.000 евреев в г. Острог я также принимал участие”.

После изгнания Красной Армией немецких оккупантов скрыл свое преступление, устроившись на работу в должности шофера Здолбуновского цементного завода.

4. Печенюк Николай Филиппович, 1908 года рождения, уроженец и житель с. Богдасhev Ровенского района и области, беспартийный, по национальности украинец. Образование низшее. Имеет жену – Печенюк-Рыжок Варвару Ивановну – и детей: Леонида, 1929 года рождения, и Владимира, 1935 года рождения.

До июня 1941 года работал шофером Здолбуновской МТМ³.

От эвакуации уклонился. Оставшись на оккупированной немцами территории, перешел на службу к немцам, работая шофером чугунно-литейного завода в Здолбунове.

В сентябре 1942 года принимал участие в расстрелах еврейского населения в г. Здолбунове, о чем в своих показаниях на допросе 19 мая с. г. заявил:

“Мы подъехали к “гетто”... где евреи были уже обысканы, мужчины отделены от женщин, при этом дети были оставлены с женщинами, мальчики-подростки были присоединены к мужчинам.

Началась погрузка людей в автогрузовики. Разыгрались душераздирающие сцены прощания родителей с детьми, мольбы родителей к своим палачам о пощаде их, детей.

Но никто на все, что происходило кругом, не реагировал. Все тупо, бесчеловечно исполняли свое подлое, жестокое дело.

³ Машинно-тракторна майстерня.

Не обращая внимания на крики и мольбы женщин и детей, их, как скот, загоняли на грузовики и увозили на убой.

Я вместе с другими возил целый день (с утра до вечера) обреченных на смерть людей от места их концентрации до места казни, а потом ездил по городу и собирал на автомашину трупы расстрелянных на улицах евреев и возил их туда же к яме...

Много трупов было и в "гетто", т. к. людей убивали по всякому поводу и без поводов и на месте. Поэтому я возил трупы к яме и из "гетто".

Когда мы привозили людей к месту казни, их высаживали в нескольких метрах от ямы. Здесь немцы раздевали всех, без различия пола и возраста, донага, вплоть до подвязок.

Одежду складывали в кучи, а людей загоняли по специально сделанному спуску в яму, заставляли их ложиться вниз лицом и расстреливали из автоматов в затылок.

Таким образом, всего за этот день было расстреляно около 5.000 человек...

...Из ценностей и вещей, принадлежавших ранее расстрелянным при моем участии евреям, я присвоил следующее:

Часы карманные, серебряные, принадлежавшие расстрелянному еврею Гамбергу.

Три массивных золотых кольца (изъяты в процессе следствия).

Золотую брошку.

Банкнот в десять долларов и суконный пиджак на меху".

5. Ясинский Антони Карлович, 1920 года рождения, уроженец с. Тесово Острогского района Ровенской области, беспартийный, по национальности поляк. Образование 5 классов. Имеет жену: Денефу Батиста, 1919 года рождения, из Здолбунова.

Проживал до ареста в г. Здолбунове по ул. Феликса Дзержинского, 21.

До июня 1941 года работал шофером прокурора Здолбуновского района.

От эвакуации уклонился и, оставшись на оккупированной немцами территории, поступил по рекомендации Кравченко на службу к немцам в должности шофера гебитцкоммисариата (губернатора) Здолбуновской области Маршалла.

Принимал участие в расстрелах евреев в гг. Здолбунове, Остроге, Мизоче, о чем на допросе 24 апреля с. г. заявил следующее:

"В сентябре 1942 года я вместе с другими шоферами (именует) принимал участие в расстрелах еврейского населения в г. Здолбунове.

Целый день с утра до вечера мы на шести грузовиках, непрерывно курсируя туда и обратно, возили евреев к месту расстрелов около кладбища с. Старомыльск, пока не закончили вывозить их всех, до последнего.

На месте массовых казней была подготовлена большая яма, примерно такой площади, которую занимает дом быв[шей] немецкой жандармерии (по Фабричной, 9).

Немцы заставляли евреев спускаться в эту яму и там расстреливали их из автоматов. Территория места казней была оцеплена украинской полицией, конвоирование до места казни тоже проводилось украинской полицией.

Весь этот день в лагере, где находились евреи, по пути от лагеря к месту казни и на месте казни стоял кошмарный крик обреченных женщин и детей, многих из которых убивали прикладами на месте и в пути».

В целях предварительной агентурной разработки группы шоферов – изменников Родине – по аг[ентурному] делу «Предатели» Ясинский Антони Карлович был завербован нами в качестве агента под кличкой «Петровский» и арестован после того, как выяснилось, что он ни по этому, ни по другим делам полезным дальше быть не может, так как от него было взято все, что он способен был дать.

В своем агентурном донесении от 23.5.44 г. агент «Петровский» (Ясинский) о своем участии в расстрелах евреев в г. Остроге сообщил:

«Когда мы приехали с Кобыляш Яном в Острог к жандармерии, там уже были со своими грузовиками Ермаков Константин и Леляков Сергей. Кроме наших четырех грузовиков там был 5-тонный грузовик “гестапо”, который и повел нас на луг у реки Горынь.

На лугу, оцепленные украинской полицией, находились около 12 тыс. человек евреев, главным образом женщин и детей. Все они были уже подробнейшим образом обысканы.

Мы подъехали и стали возить обреченных на смерть невинных людей через реку Горынь к лесу, что километрах в 3 от луга.

Здесь уже была вырыта огромная яма в 3–4 раза больше, чем в с. Старомыльске при расстрелах здолбуновских евреев...

...Мы подвозили людей к самой яме (8–10 метров от края ее), людям приказывали сходить с машин, они сходили. Здесь их раздевали донага, вплоть до чулок, одежду складывали в кучи, а людей заставляли по специально сделанным спускам сходить в яму, ложиться вниз лицом, и из автоматов расстреливали их в затылок, применяя пули “дум-дум”.

Наши машины не смогли обеспечить транспортировку такого количества людей, поэтому несколько тысяч человек были приведены украинской полицией к месту казни пешком.

При этом многих людей расстреливали в пути. Когда мы с очередной партией обреченных проезжали мимо валяющихся у дороги трупов, машину останавливали. Ехавшие на казнь евреи сходили с машины, подбирали убитых и грузили в кузов грузовика.

Так эти 12 тыс. человек были расстреляны за один день, а мы работали до тех пор, пока израсходовали весь бензин, поэтому я ехал обратно на буксире за автомашиной Лелякова.

Одежда убитых после расстрелов свозилась нами в здание синагоги. Все мы прихватили с собой часть одежды расстрелянных.

Я взял тогда: валенки, пиджак суконный и брюки. Брюки я отдал потом Лелякову...».

Все обвиняемые признали себя виновными в предъявленном им обвинении и дают показания, как о своей предательской деятельности, так и о предательской деятельности друг друга.

Означенное следственное дело будет закончено в предусмотренный нормами УПК срок.

О всех вновь полученных в процессе следствия данных Вам будет сообщено дополнительно.

Начальник Здолбуновского РО НКГБ

капитан государственной безопасности

(Соловьев)

Зам[еститель] начальника Здолбуновского РО НКГБ

капитан государственной безопасности

(Меркулов)

ГДА СБУ, м. Рівне, ф. 11, оп. 1, спр. 5, арк. 206–215. Копія, машинопис.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

Архівні матеріали: Архівні матеріали на Соловйова Сергія Федоровича. *Архів Управління Міністерства внутрішніх справ України в Рівненській області*, ф. 27, спр. 10391, 47 арк.

Бердз, Дж. (2017). *Голокост у Рівному: масове вбивство в Сосонках, листопад 1941 р.* (Д. Аладько, пер. з англ.). Рівне: Волинські обереги.

Герман Фридрих Гребе. (б. р.). <https://www.yadvashem.org/ru/righteous/stories/graebe.html>

Головатюк, В. (2019, 24 травня). Здолбунівщина післявоєнна у цифрах і фактах. *Нове життя*, 6.

Гон, М. (2004). *Голокост на Рівненщині (Документи та матеріали)*. Дніпропетровськ: Центр «Ткума»; Запоріжжя: Прем'єр.

Гон, М. (2018). *Rowpe: обриси зниклого міста*. Рівне: Волинські обереги.

Гончаренко, О. (2004). Реакція української інтелігенції на Голокост: моделі ситуативної поведінки. *З архівів ВУЧК–ГУПУ–НКВД–КГБ: науковий і документальний журнал*, 1/2(22/23), 387–403.

Гончаренко, О. (2017). *Голокост на теренах Райхскомісаріату «Україна» у вітчизняному історіографічному дискурсі (1941–2016 рр.)*. Дніпро; Переяслав-Хмельницький.

Документи: Документи про злодіяння німецько-фашистських загарбників на Рівненщині. *Державний архів Рівненської області (Держархів Рівненської обл.)*, ф. Р-534, оп. 1, спр. 4, 259 арк.

Доповідні: Доповідні записки, довідки управління про стан і якісний склад партійних кадрів Рівненської області, 1948 р. *Центральний державний архів громадських об'єднань України*, ф. 1, оп. 45, спр. 567, 99 арк.

Круглов, А., Уманський, А., Щупак, И. (2016). *Холокост в Украине: Рейхскомиссариат «Украина», Губернаторство «Транснистрия»: монографія*. Дніпро: ЧП «Лира ЛТД».

Михальчук, Р. (2014). *Голокост на території Рівненщини під час нацистської окупації (1941–1944 рр.)* [дис. ... канд. іст. наук, Національний університет «Острозька академія»].

Протоколи: Рівненський обком Комуністичної партії (більшовиків) України. Копії протоколів засідання бюро № 1–3. *Держархів Рівненської обл.*, ф. 400, оп. 1, спр. 1, 21 арк.

Справа-1: Справа з наказами по Управлінню НКВС в Рівненській області за 1941 р. *Галузевий державний архів Служби безпеки України, м. Рівне (ГДА СБУ, м. Рівне)*, ф. 1, оп. 21, спр. 4, 195 арк.

Справа-2: Справа по звинуваченню Єрмакова Костянтина Івановича [та ін.] за ст. 54-1а КК УРСР. *ГДА СБУ, м. Рівне*, ф. 5(Р), спр. П-11135, 215 арк.

Справа-3: Справа по звинуваченню Коломийця Макарія Павловича. *ГДА СБУ, м. Рівне*, ф. 5(Р), спр. П-11321, 73 арк.

Справа-4: Справа з доповідними записками і спецповідомленнями про агентурно-оперативну роботу по боротьбі з к/р бандерівськими формуваннями по Здолбунівському РВ НКГБ за 1944 рік. *ГДА СБУ, м. Рівне*, ф. 11, оп. 1, спр. 5, 350 арк.

Тищенко, О., Кіреєв, Ю. (2007). *Здолбунів на Волині. Історичний вернісаж*. Рівне.

Червоний прапор: орган Ровенського обкому та міськкому КП(б)У і облвиконкому. (1940, 2 лютого), 2.

REFERENCE

Arkhiivni materialy na Soloviova Serhiia Fedorovycha. *Arkhiiv Upravlinnia Ministerstva vnutrishnikh sprav Ukrainy v Rivnenskkii oblasti*, f. 27, spr. 10391, 47 ark. (in Ukrainian).

Berdz, Dzh. (2017). *Holokost u Rivnomu: masove vbyvstvo v Sosonkakh, lystopad 1941 r.* (D. Aladko, Trans.). Rivne: Volynski oberehy (in Ukrainian).

German Fridrikh Grebe. (n. d.). <https://www.yadvashem.org/ru/righteous/stories/graebe.html> (in Russian).

Holovatiuk, V. (2019, Traven 24). Zdolbunivshchyna pisliavoienna u tsyfrakh i faktakh. *Nove zhyttia*, 6 (in Ukrainian).

Hon, M. (2004). *Holokost na Rivnenshchyni (Dokumenty ta materialy)*. Dnipropetrovsk: Tsentr «Tkuma»; Zaporizhzhia: Premier (in Ukrainian).

Hon, M. (2018). *Rowne: obrysy znykloho mista*. Rivne: Volynski oberehy (in Ukrainian).

Honcharenko, O. (2004). Reaktsiia ukrainskoi intelihentsii na Holokost: modeli sytuatyvnoi povedinky. *Z arkhiviv VUChK–HUPU–NKVD–KHB: naukovyi i dokumentalni zhurnal*, 1/2(22/23), 387–403 (in Ukrainian).

Honcharenko, O. (2017). *Holokost na terenakh Raikhskomisariatu «Ukraina» u vitchyznianomu istoriohrafichnomu dyskursi (1941–2016 rr.)*. Dnipro; Pereiaslav-Khmelnyskyi (in Ukrainian).

Dokumenty pro zlodiiannia nimetsko-fashystykykh zaharbnikiv na Rivnenshchyni. *Derzhavnyi arkhiv Rivnenskoï oblasti (Derzharkhiv Rivnenskoï obl.)*, f. R-534, op. 1, spr. 4, 259 ark. (in Ukrainian).

Dopovidni zapysky, dovidky upravlinnia pro stan i yakisnyi sklad partiinykh kadriv Rivnenskoï oblasti, 1948 r. *Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv hromadskykh obiednan Ukrainy*, f. 1, op. 45, spr. 567, 99 ark. (in Ukrainian).

Kruglov, A., Umanskii, A., Shchupak, I. (2016). *Kholokost v Ukraine: Reikhskomissariat «Ukraina», Gubernatorstvo «Transnistriya»: monografiya*. Dnipro: ChP «Lira LTD» (in Russian).

Mykhalchuk, R. (2014). *Holokost na terytorii Rivnenshchyny pid chas natsystskoi okupatsii (1941–1944 rr.)* [PhD thesis, Natsionalnyi universytet «Ostrozka akademiia»] (in Ukrainian).

Rivnenskyi obkom Komunistychnoi partii (bilshovykiv) Ukrainy. Kopii protokoliv zasidannia biuro № 1–3. *Derzharkhiv Rivnenskoï obl.*, f. 400, op. 1, spr. 1, 21 ark. (in Russian).

Sprava z nakazamy po Upravlinniu NKVS v Rivnenskkii oblasti za 1941 r. *Haluzevyi derzhavnyi arkhiv Sluzhby bezpeky Ukrainy, m. Rivne (HDA SBU, m. Rivne)*, f. 1, op. 21, spr. 4, 195 ark. (in Russian).

Sprava po zvyuvachenniu Yermakova Kostiantyna Ivanovycha [ta in.] za st. 54-1a KK URSR. *HDA SBU, m. Rivne*, f. 5(R), spr. P-11135, 215 ark. (in Russian).

Sprava po zvyuvachenniu Kolomyitsia Makarii Pavlovycha. *HDA SBU, m. Rivne*, f. 5(R), spr. P-11321, 73 ark. (in Russian).

Sprava z dopovidnymy zapyskamy i spetspovidomlenniamy pro ahenturno-operatyvnu robotu po borotbi z k/r banderivskymy formuvanniamy po Zdolbunivskomu RV NKHB za 1944 rik. *HDA SBU, m. Rivne*, f. 11, op. 1, spr. 5, 350 ark. (in Russian).

Tyshchenko, O., Kirieiev, Yu. (2007). *Zdolbuniv na Volyni. Istorychnyi vernisazh*. Rivne (in Ukrainian).

Chervonyi prapor: orhan Rovenskoho obkomu ta miskkomu KP(b)U i oblyvkonkomu. (1940, Liutyi 2), 2 (in Ukrainian).

Ihor SOLIAR

Doctor of Historical Sciences (Dr hab. in History), Professor
Head of the I. Krypiakevych Institute of Ukrainian Studies of the NAS of Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0439-6957>
e-mail: i.soliar@ukr.net

Andrii ZHYVIUK

PhD (History), Associate Professor
Doctoral Candidate of the Department of Contemporary History
I. Krypiakevych Institute of Ukrainian Studies of the NAS of Ukraine
ResearcherID: <https://www.webofscience.com/wos/author/record/HKD-9821-2023>
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9031-880X>
e-mail: derzhy60@gmail.com

THE CASE OF THE «TRAITOR DRIVERS»: THE PARTICIPATION OF SOVIET AND COMMUNIST PARTY OFFICIALS IN THE HOLOCAUST IN ZDOLBUNIV GEBIETE

On the basis of documents found in the Sectoral State Archive of the Security Service of Ukraine in Rivne obscure aspects of the Holocaust are revealed. It is stated that the Ukrainian historiography of the Holocaust on the territory of the Reich Commissariat «Ukraine», in particular the General District «Volyn-Podillya», in recent decades has been replenished by studies of its stages, forms, methods, regional aspects, the reaction of local society, and the problem of collaborationism. At the same time, it was noted that there are no works that would reveal the participation of persons in the service of the communist regime in the extermination of the Jewish population.

It is noted that the Soviet authorities and historiography for decades called the victims of the Holocaust by the euphemism «peaceful Soviet citizens», and in modern historiography, the terms «Ukrainian population», «Ukrainian nationalists», «members of the local Ukrainian auxiliary police» are often used to label the perpetrators of the Holocaust, along with the Nazis.

On the example of one of the local tragedies of the Holocaust, the extermination of Jewish ghetto in the Zdolbuniv gebiete, the author proves the speculative nature of the use of these definitions, since not only Ukrainians but also Germans, Poles, Russians, Belarusians, and Chuvash were involved in the mass murder of Jews.

The author points out the need to take into account the social origin and social position of persons who, due to various circumstances, were in the German-occupied territory of the Ukrainian SSR, and who enjoyed a privileged position under Soviet rule and enjoyed its trust. It is established that most of the defendants in the criminal case, accused of being accomplices in the murder of Jews, had a discrete experience of being included in the Soviet system of government, supplemented by cooperation with the Nazis.

The study uses a historical and comparative method to analyse the behavioural patterns of certain individuals under different political regimes. The multifaceted eventful canvas of the Holocaust is supplemented by an important plot illustrating the direct involvement of Soviet and Communist Party officials in this crime.

The joint responsibility of the representatives of two totalitarian regimes – Nazi and Soviet – for the commission and concealment of crimes against humanity has been proven.

Keywords: Holocaust, Nazi regime, Soviet regime, Reich Commissariat Ukraine, Zdolbuniv, gebiete, ghetto, collaborationism.